

Παιδαγωγική μέριμνα και ψυχολογία υγείας για τα Ορφανά και την Ορφάνια (DDr Αλέξιος Παναγόπουλος)

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Παιδαγωγική μέριμνα, ψυχολογία υγείας & σωφρονιστική για τα Ορφανά και την Ορφάνια. Μια χριστιανική άποψη και κοινωνική μέριμνα.

Εισαγωγικά.

Η σύγχρονη κοινωνική πρόνοια και παιδαγωγική μέριμνα στοχεύει στην πρόληψη και επίλυση των σύγχρονων κοινωνικών προβλημάτων. Το κράτος πρόνοιας έχει την συνταγματικά κύρια ευθύνη και υποχρέωση να προσφέρει σε όλους τους πολίτες του την αναγκαία προστασία, παρά τις σημαντικές ελλείψεις. Η ελλαδική εκκλησία και μια σειρά από ιδιωτικές φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες τείνουν να

υποκαταστήσουν και να συμπληρώσουν την Πολιτεία στην παροχή υπηρεσιών κοινωνικής προστασίας, παιδαγωγικής μέριμνας, ψυχολογίας υγείας και σωφρονιστικής, επίσης για την Ορφάνια.

Εδώ η ελλαδική εκκλησία δεν μπορεί η τουλάχιστον δεν πρέπει να νοηθεί μόνο ως μια απλή κοινωνική ή φιλανθρωπική υπηρεσία. Η διακονία που ασκεί, δεν είναι γι' αυτήν αυτοσκοπός, αλλά μέσο για την έμπρακτη άσκηση της χριστιανικής ζωής, ως μίμησης του διδασκάλου Χριστού που αποσκοπεί στη σωτηρία του ανθρώπου ως ψυχοπνευματικής οντότητας. Οι μορφές δράσης και τα υποκείμενα της κοινωνικής προστασίας μεταβάλλονται μέσα στους αιώνες, προκειμένου να ανταποκρίνονται στα κοινωνικά προβλήματα της εκάστοτε εποχής. Σκοπός μας εδώ είναι περισσότερο η σύντομη αποτύπωση και ανάδειξη και λιγότερο η αξιολόγηση του πολύπλευρου ποιμαντικού παιδαγωγικού και κοινωνικού έργου που επιτελεί σήμερα η ελλαδική εκκλησία και στον χώρο αυτόν της Ορφάνιας[1].

Είναι παγκοσμίως γνωστό ότι ο Χριστιανισμός ως θρησκεία παίρνοντας αρκετά στοιχεία από το ελληνικό πνεύμα και τα εβραϊκά ήθη ανέπτυξε τη δική του κατ'εξοχήν θεοκεντρική ηθική. Η φιλανθρωπία στο Χριστιανισμό δεν είναι απλά έκφραση ανθρωπιστικών αισθημάτων ή συμπόνιας προς τούς ενδεείς, αλλά μία αρετή που κατά κύριο λόγο επιδιώκεται ως μίμηση του φιλάνθρωπου Θεού. Ο

Θεάνθρωπος Χριστός δίδασκε τούς μαθητές Του να αγαπούν ο ένας τον άλλον καθώς Εκείνος τούς αγάπησε έμπρακτα. «Εντολήν καινήν δίδωμι ημιν, ίνα αγαπάτε αλλήλους, καθώς ηγάπησα ημας, ίνα και ημεις αγαπάτε αλλήλους. Εν τούτοις γνώσκονται πάντες οτι εμοί μαθηταί εστέ, εάν αγάπην έχητε εν αλλήλοις» (Ιωάν. 13, 34-35).[\[2\]](#)

Για τους χριστιανούς η άσκηση της φιλανθρωπίας και στην ορφάνια δεν είναι απόρροια εξαναγκασμού, σκοπιμότητας ή εγωιστικών κινήτρων, αλλά καρπός ελεύθερης θέλησης. Αυτή η πρωτοπόρος έννοια περί φιλανθρωπίας ενέπνευσε και εμπνέει μέσα στους αιώνες το ζήλο για αγαθοεργίες, καρπός του οποίου είναι μια σειρά προνοιακών οργανισμών και δραστηριοτήτων. Οι αρχές της κοινωνικής αλληλεγγύης και κοινωνικής δικαιοσύνης προϋπήρχαν στη φιλοσοφική σκέψη της ελληνικής αρχαιότητας ως αντίβαρο στην κοινωνική αδικία που αντιμετώπιζαν κάποιες ομάδες ανθρώπων.

Με την ιστορική εμφάνιση του Χριστιανισμού οι έννοιες αυτές βγήκαν από τη σφαίρα της φιλοσοφίας και πραγματώθηκαν με μια σειρά από πράξεις αγάπης και φιλαλληλίας για τα Ορφανά. Η κοινωνική προστασία παιδαγωγικής μέριμνας ψυχολογίας υγείας και σωφρονιστικής αποτελεί σύγχρονη μορφή πρόληψης και μέριμνας. Μετά την Ανάληψη του διδασκάλου Χριστού οι Απόστολοι θεώρησαν ως απαραίτα καθήκον τους τη φιλανθρωπία και μέριμνα για τα ορφανά.

Οι χριστιανοί και η χριστιανική εκκλησία ανέλαβαν μεγάλο αγώνα για την ανακούφιση των αναξιοπαθούντων. Τα υποκείμενα της κοινωνικής προστασίας της βυζαντινής εκκλησίας ήταν και οι γέροντες, οι χήρες, τα ορφανά, οι ασθενείς και γενικά όσοι δεν μπορούσαν να εργαστούν. Εκτός από βοήθεια σε χρήμα και είδος, η χριστιανική εκκλησία παρείχε περίθαλψη και φιλοξενία σε φιλανθρωπικά ιδρύματα. Την εποχή εκείνη στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες μεγάλες πόλεις ιδρύθηκαν από την χριστιανική εκκλησία ποικίλα ευαγή ιδρύματα, όπως μαιευτήρια, βρεφοκομεία, πτωχοκομεία, χηροτροφεία, ξενοδοχεία, ορφανοτροφεία, μέχρι και ψυχιατρεία, λεπροκομεία και ξενοτάφια, για τον ενταφιασμό των ξένων, τα οποία οργανώθηκαν συστηματικά. Για παράδειγμα προσπαθώντας να περιορίσει την πορνεία η χριστιανική εκκλησία ίδρυσε «τά μετανοίας» όπου προσπαθούσε να «επαναφέρει στη σώφρονα ζωή γυναίκες που ζούσαν στην αμαρτία» και γεννούσαν τα ορφανά αφήνοντάς τα στην μοίρα τους.

Οι πατέρες και ιεράρχες της χριστιανικής εκκλησίας με τα κηρύγματά τους συνιστούσαν και προέτρεπαν τους πιστούς στην φιλανθρωπία, ελεημοσύνη και κοινωνική πρόνοια. Το φιλανθρωπικό έργο της χριστιανικής εκκλησίας βρισκόταν υπό την εποπτεία της κοινωνικής προστασίας, της παιδαγωγικής μέριμνας, της ψυχολογίας υγείας και της σωφρονιστικής. Πλήθος μορφές ανέπτυξαν αξιόλογη

φιλανθρωπική δράση και στους βυζαντινούς χρόνους και ενεπλάκη όχι μικρό ποσοστό οσίων και δικαίων όπως μας γνωρίζει η χριστιανική ιστορία. Μπορούμε να αναφέρουμε ενδεικτικά τον Άγιο Νικόλαο επίσκοπο Μύρων, τον Άγιο Σπυρίδωνα επίσκοπο Τριμυθούντος Κύπρου, τον Μέγα Αθανάσιο, τον Κύριλλο Ιεροσολύμων, τον Άγιο Γρηγόριο το Θεολόγο, τον Άγιο Γρηγόριο επίσκοπο Νύσσης και αδελφό του τον Μέγα Βασίλειο, επίσης τον Άγιο Ιωάννη το Χρυσόστομο, τον Άγιο Ιωάννη το Νηστευτή, τον όσιο Εφραίμ το Σύρο, τον Άγιο Σάββα τον ηγιασμένο, το Θεόδωρο τον Στουδίτη, τον όσιο Νίκωνα τον «Μετανοείτε», τον Άγιο Ιωάννη τον Ελεήμονα, που μερίμνησαν για τα ορφανά.

Μέσω της κοινωνικής προστασίας της παιδαγωγικής μέριμνας της ψυχολογίας της υγείας και της σωφρονιστικής διατύπωσαν μια νέα μορφή πρόληψης και μέριμνας. Ένα από τα σημαντικότερα παραδείγματα του πολύπλευρου προνοιακού έργου αποτελεί η «Βασιλειάδα» το συγκρότημα που ίδρυσε ο Μέγας Βασίλειος τον 4ο αιώνα μ.Χ., στην Καππαδοκία. Ο Μέγας Βασίλειος που ήταν ο ίδιος γνώστης της ιατρικής χρησιμοποίησε την κληρονομιά από την περιουσία της μητέρας του και τις δωρεές πλούσιων ιδιωτών, για να δημιουργήσει ένα συγκρότημα φιλανθρωπικών, σωφρονιστικών, ιατρικών και φαρμακευτικών ιδρυμάτων, που περιελάμβανε και ορφανοτροφείο κ.α.

Από τότε η φιλανθρωπική μέριμνα των μοναχών μέσα και έξω από τα μοναστήρια δεν περιορίζονταν σε πνευματική παιδαγωγική ή κοινωνική ή ποιμαντική καθοδήγηση των χριστιανών πιστών αλλά και σε ενέργειες που συντηρούσαν μια σειρά από νοσοκομεία για μοναχούς και λαϊκούς καθώς και ιδρύματα, μεταξύ των οποίων και πολλά ορφανοτροφεία. Στην αρμοδιότητα μέριμνας των επισκόπων υπάγονταν τα φιλανθρωπικά ιδρύματα όπως γράφει ο Ισίδωρος Πηλουσιώτης «των ιερωμένων αι δοκιμασίαι, των πεινώντων αι τροφαί, των διψώντων τα πόματα, των γυμνών τά άμφια, των αδικουμένων αι προστασίαι, των ορφανίαν οδυρομένων αι κηδεμονίαι, των χηρών η αντίληξις, των αδικούντων αι επεξελεύσεις, των παρανόμως άρχειν πειρωμένων έλεγχοι, των αρρωστούντων αι θεραπείαι, των σκανδαλιζομένων εκ πυρώσεως αι επανορθώσεις, των εν δεσμητηρίοις και αλίσεις, των εν συμφοραίς αι παραμυθίαι, των πταιόντων οι σωφρονισμοί».[3]

Αξίζει να αναφέρουμε ενδεικτικά εδώ την ιστορική Μονή Σινά, τα μοναστήρια της Συρίας, τη Μονή Καλλιβάδων στη Μικρά Ασία, τη Μονή Πεντέλης, τη Μονή Ζωοδόχου Πηγής στον Κιθαιρώνα, τα Μοναστήρια των Μετεώρων και ιδιαίτερα την Μονή της Μεταμόρφωσης Σωτήρος και του Βαρλαάμ, του Αγίου Νικολάου Ορφανού στη Θεσσαλονίκη, της Παναγίας της Κοσμοσωτήρας στη Θράκη κ.α., στις οποίες λειτουργούσαν ορφανοτροφεία, ιδρύματα και νοσοκομεία. Γενικά η φιλανθρωπία των μοναχών επιδρούσε και στην ευρύτερη κοινωνία των πιστών, εμπνέοντας την αγάπη και τη φιλανθρωπία και στην κοσμική κοινωνία. Σημαντική ήταν η συμβολή των διακονισσών στο φιλανθρωπικό έργο της βυζαντινής Εκκλησίας. Ο θεσμός αυτός άκμασε από τον τέταρτο ως τον έκτο αιώνα.[4]

Επίσης η εκκλησιαστική προνοιακή δράση στην τουρκοκρατία κατά την περίοδο της τουρκικής σκλαβιάς, ο κύριος φορέας παροχής κοινωνικής προστασίας ήταν η οικογένεια, που προστάτευε τα ορφανά, τις χήρες, τους γέροντες, τους ανάπηρους. Τους πυλώνες της κοινωνικής προστασίας συναποτελούσε ακόμα η κοινότητα, λόγω των πόρων που διέθετε, οι συνεταιρισμοί και οι συντεχνίες καθώς και οι μεγάλοι ευεργέτες του απόδημου ελληνισμού που έδιναν υποτροφίες και

χορηγίες σε ορφανά.

Η χριστιανική εκκλησία έχοντας μακρά παράδοση στην κοινωνική προστασία από τους βυζαντινούς χρόνους και διατηρώντας διοικητικές και δικαιοπρακτικές εξουσίες που είχαν παραχωρηθεί από τους Οθωμανούς κατακτητές, άσκησε, έστω και περιορισμένα, κοινωνικό και εκπαιδευτικό έργο, για φτωχούς, χήρες, ορφανά, φυλακισμένους, εξόριστους, για όλο το σκλαβωμένο λαό. Πολλές ενορίες στην Κωνσταντινούπολη και στις επαρχίες εξακολουθούσαν να συντηρούν ορφανά, σε νοσοκομεία και φιλανθρωπικά ιδρύματα.

Η κοινωνική προστασία της παιδαγωγικής μέριμνας και ψυχολογίας της υγείας και της σωφρονιστικής αποτέλεσε τη σύγχρονη μορφή πρόληψης και μέριμνας. Σε πολλούς ναούς περιφέρονταν δίσκοι ή «κιτία» για την ενίσχυση των εκθέτων παιδιών, των ανιάτων, των ενδεών και γενικά όλων των εμπερίστατων. Σήμερα η ελλαδική εκκλησία διοργανώνει και συσσίτια για τους άπορους συνανθρώπους μας. Αλλά έως τότε, όταν και η ελλαδική εκκλησία κληθεί να πληρώνει υπέρογκα ποσά στην εφορία;

Η παρέμβαση των στελεχών και ιεραρχών προς τους ηγεμόνες των κατακτητών υπήρξε ενίοτε καθοριστική για την ευνοϊκότερη για τους Ρωμιούς ρύθμιση θεμάτων φορολογικής και διοικητικής φύσης, επίσης όπως λ.χ. προικοδοτήσεις, ελευθερίες, απαλλαγές κ.λπ. Δύο ακόμα γνωστές σημαντικές μορφές που έδρασαν υποδειγματικά στα πλαίσια της σκλαβωμένης εκκλησίας είναι ο Άγιος Κοσμάς ο

Αιτωλός και η οσία Φιλοθέη η Αθηναία.

Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779) συνέβαλε στην ίδρυση σχολείων, την ανάπτυξη της ελεημοσύνης και την προστασία των ορφανών και αδυνάτων, την κοινωνική προστασία παιδαγωγικής μέριμνας και ψυχολογίας υγείας και σωφρονιστικής. Η οσία Φιλοθέη η Αθηναία (1522-1589) κόρη του Αθηναίου άγοντα Άγγελου Μπενιζέλου ίδρυσε στην Αθήνα στο σπιριονό ομιώνυμο Δήμο

Στα

χρόνια της τουρκικής σκλαβιάς αυτοί που έπεσαν «για του Χριστού την Πίστη την Αγία και της Πατρίδας την Ελευθερία» άφησαν πίσω τους και ορφανά τέκνα που θα έπρεπε να προστατευθούν. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι μεγάλοι ευσεβείς ορθόδοξοι ευεργέτες που συγκλονισμένοι από τον ένδοξο αγώνα αλλά και τη μετέπειτα δυστυχία του ελληνικού λαού προσέφεραν γενναιόδωρη οικονομική βοήθεια για την ίδρυση ευαγών ιδρυμάτων και κυρίως ορφανοτροφείων.

Ο μακαριστός ανιδιοτελής κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας μερίμνησε για την εσωτερική οργάνωση και στο χώρο της κοινωνικής πρόνοιας και για τα ορφανά του πολέμου, με κοινωνική προστασία και παιδαγωγική μέριμνα και στο χώρο ψυχολογίας της υγείας και της σωφρονιστικής. Ο βαυαρός βασιλέας της Ελλάδας Όθωνας επεδίωξε την οργάνωση της χριστιανικής εκκλησίας αλλά με βάση μόνο τα Δυτικά και Φράγκικα πρότυπα. Δεν δίστασε να ακούσει τους Φράγκους συμβούλους του και έστειλε στην φυλακή τον απλό ιεροκήρυκα και όσιο Παπουλάκο και πλήθος μοναχών όπως του Ιγνατίου Λαμπρόπουλου εκ Μεγάλου Σπηλαίου, και επέτρεψε να δηλητηριαστεί ο Φλαμιάτος ο διδασκάλος του Γένους των ορφανών του πολέμου.[\[5\]](#) Έτσι κατάφερε και διέλυσε την πλειοψηφία των μοναστηριών που παρείχαν κοινωνικές υπηρεσίες που περιέθαλπαν αρρώστους και συντηρούσαν ορφανά[\[6\]](#) του πολέμου.

Παρά τις προσπάθειες αναδιοργάνωσης της κρατικής κοινωνικής πρόνοιας μέχρι το 1922 το κύριο βάρος της πρόνοιας επωμίζεται η Ορθόδοξη Εκκλησία και η ιδιωτική φιλανθρωπική πρωτοβουλία. Η Ορθόδοξη εκκλησιαστική προνοιακή δράση τον 20ο αιώνα σηματοδεύτηκε από τρεις αλληπάλληλους πολέμους τους Βαλκανικούς Πολέμους δηλ. τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική καταστροφή που στοίχισαν στην Ελλάδα τόσο σε οικονομική ανάπτυξη όσο και το σπουδαιότερο σε ανθρώπινες ζωές και σε ορφανά. Τα τεράστια προβλήματα που συνάθροισε η δεκαετία 1912-1922 με τους συνεχείς πολέμους και το προσφυγικό κύμα που ακολούθησε τη Μικρασιατική Καταστροφή υποχρέωσαν σε εντονότερη

δραστηριοποίηση την κρατική κοινωνική πρόνοια. Στην πλειοψηφία τους αυτοί ήταν και ορφανά και «άστεγοι, γυμνοί, ασθενείς, ζητούντες άσυλον και προστασίαν παρά τε του κράτους και της ελληνικής κοινωνίας».[7]

Αργότερα με την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου όλες οι δομές της δημόσιας διοίκησης μεταξύ αυτών και οι νεοσύστατοι από την εποχή της μικρασιατικής καταστροφής προνοιακοί φορείς που και για τα ορφανά παρέλυσαν. Η περίοδος της γερμανικής κατοχής (1941-1944) και εν συνεχεία η περίοδος του εμφυλίου πολέμου (1944-1949) συσώρευσαν κοινωνικά προβλήματα με κυριότερα την πείνα και την εξαθλίωση στη συμπαράσταση των ορφανών οικογενειών.

Στην Κατοχή με τον Εθνικό Οργανισμό Χριστιανικής Αλληλεγγύης (Ε.Ο.Φ.Α.),[8] που ίδρυσε και ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός και κατά τόπους σε επίπεδο ενορίας και μητρόπολης με την ενεργοποίηση των εθελοντών κυρίως νέων φοιτητών η χριστιανική εκκλησία διοργάνωσε συσσίτια για τον πληθυσμό και τα ορφανά που

λιμοκτονούσαν, διένειμε φάρμακα και ρούχα στους πληγέντες και ανακούφισε σημαντικά τα ορφανά παιδιά που άφησε πίσω ο πόλεμος και η κατοχή. Η σχολή Διακονισσών που μετονομάστηκε σε «Ανωτέρα Σχολή Κοινωνικής Εργασίας - Διακονισσών», όμως δυστυχώς η σχολή σταμάτησε να λειτουργεί το 1984, όταν ιδρύθηκε η αντίστοιχη σχολή Κοινωνικής Εργασίας στα ΤΕΙ Αθήνας και ίσως θα πρέπει να επανεξεταστεί ο θεσμός αυτός εκ νέου από την Ελλαδική Εκκλησία.

(συνεχίζεται)

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Στοιχεία για τους φορείς ελήφθησαν από τα επίσημα δημοσιευμένα στοιχεία του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Βλ. και Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδας 2005, η Μαρτυρία της Αγάπης 2005.

Σ. Δημητρακόπουλος, Το φιλανθρωπικό έργο της ορθόδοξου Εκκλησίας-Μαρτυρία αιώνων, Εκδ. Ορθόδοξος Τύπος, Αθήνα 1984.

Αρχ. Τ. Ανθή, Το κοινωνικό έργο της Εκκλησίας, Διαδικτυακός τόπος Εκκλησίας της Ελλάδας, 2004.

Ε. Θωμόπουλος, Η ιστορία της κοινωνικής προστασίας από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Ι. Πηλουσιώτου, επιστολή 216, ΡG 78, 89BC στο Γ. Μαντζαρίδη, Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού, Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη.

Κ. Παπαρρηγόπουλου, «Η ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. Γ', Αθήνα 1955

Α. Ανδρεάδου, «Ιστορία της Ελληνικής δημόσιας οικονομίας, τ. Α', Αθήνα 1918.

Ν. Δραγούμης, Ιστορικά Αναμνήσεις, Εκδόσεις Ερμής, τ. 2, Αθήνα, 1973.

Κ. Παπαρρηγόπουλος, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», 1932.

Αλέξιου Παναγόπουλου, Κοσμάς Φλαμιάτος & Παπουλάκος, Αθήνα, 2010. Του ιδίου, Στοιχεία παιδαγωγικής ανθρωπολογίας Ιω. Χρυσόστομου, εκδ. Νεκτ. Παναγόπουλου, Αθήνα 1997. Του ιδίου, Οι εσχατολογικές διαστάσεις της παιδαγωγίας κατά τον Ιω. Χρυσόστομο (διατριβή), Θεσσαλονίκη 2007. Του ιδίου, Ιστορία σύγχρονων πολιτικών και συνταγματικών θεσμών Ελλάδας-Ευρώπης, Αχαϊκές εκδόσεις 1996.

Λιάκος, Αντ., «Από το Κράτος Φύλακα εις το Κράτος Πρόνοιας. Οι παράμετροι της εργατικής πολιτικής στο μεσοπόλεμο», Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά Εταιρείας Ελληνικού και Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ), 1988, Αθήνα.

Π. Σταθόπουλος, Κοινωνική πρόνοια μια γενική θεώρηση, Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα 1999.

Πρακτικά ΙΖ' Συνέλευσης Αδελφότητας Θεολόγων «η Ζωή», Αθήνα 1947.

Α. Μακρυδημήτρης, Κράτος και κοινωνία των πολιτών : ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις., Αθήνα 2003.

Γ.Β. Δερτιλή, Η κοινωφελής δράση της κοινωνίας των πολιτών, Το Βήμα, 24.12.2000, σελ. 38.

Κ.Ε.Π.Ε. Κοινωνική πρόνοια, Εκθέσεις για το πρόγραμμα 1983- 1987, Αθήνα 1985.

Διαδικτυακός τόπος Ι.Μ. Δημητριάδος www.imd.gr

[1] Πρβλ. Τα στοιχεία για τους φορείς αυτούς ελήφθησαν από τα επίσημα δημοσιευμένα στοιχεία του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Βλ. επίσης ενδεικτικά και Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδας 2005, η Μαρτυρία της Αγάπης 2005.

[2] Βλ. Σ. Δημητρακόπουλος, Το φιλανθρωπικό έργο της Ορθόδοξου Εκκλησίας-Μαρτυρία αιώνων, Εκδ. Ορθόδοξος Τύπος, Αθήνα 1984, σελ. 7. Πρβλ. Αρχ. Τ. Ανθή, Το κοινωνικό έργο της Εκκλησίας, Διαδικτυακός τόπος Εκκλησίας της Ελλάδας, 2004. Πρβλ. Ε. Θωμόπουλος, Η ιστορία της κοινωνικής προστασίας από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 64 κ.ε.

[3] Πρβλ. Ι. Πηλουσιώτου, επιστολή 216, ΡG 78, 89BC και στο Γ. Μαντζαρίδη, Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού, Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, σελ. 344. Βλ. Αλέξιου Παναγόπουλου, Κοσμάς Φλαμιάτος & Παπουλάκος, Αθήνα, 2010. Του ιδίου, Στοιχεία παιδαγωγικής ανθρωπολογίας Ιω. Χρυσοστόμου, εκδ. Νεκτ. Παναγόπουλου, Αθήνα 1997. Του ιδίου, Ορθόδοξη Παιδαγωγία (μτφρ.επιμ.εισαγ.), κείμενα μητροπολίτου Αμφιλοχίου Ράντοβιτς & επ. Δανιήλ, 1997.

[4] Πρβλ. Κ. Παπαρρηγόπουλου, «Η ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. Γ', Αθήνα 1955, σελ 287 στο Σ. Δημητρακόπουλος, ό.π. σελ 52. Γ. Μαντζαρίδης, ό.π. σελ.

346. Βλ. Α. Ανδρεάδου, «Ιστορία της Ελληνικής δημόσιας οικονομίας, τ. Α΄, Αθήνα 1918, σελ 574. στο Σ. Δημητρακόπουλος, ό.π. σελ. 17. Βλ. Αλέξιου Παναγόπουλου, Ιστορία σύγχρονων πολιτικών και συνταγματικών θεσμών Ελλάδας Ευρώπης, Αχαϊκές Εκδόσεις 1995.

[5] Βλ. Αλέξιου Παναγόπουλου, Κοσμάς Φλαμιάτος & Παπουλάκος, Αθήνα, 2010. Του ιδίου, Στοιχεία παιδαγωγικής ανθρωπολογίας Ιω. Χρυσοστόμου, εκδ. Νεκτ. Παναγόπουλου, Αθήνα 1997. Του ιδίου αλφαβητάρι αγιολογίας, Αθήνα 2004. Του ιδίου, Οι Εσχατολογικές διαστάσεις της Παιδαγωγίας κατά Ιω. Χρυσόστομο (διατριβή), Πα/νμιο Ανατολικού Σερράγιεβο, 2007 (υπό επίβλεψη καθ. Αμφιλοχίου Ράντοβιτς).

[6] Βλ. Ν. Δραγούμης, Ιστορικά Αναμνήσεις, Εκδόσεις Ερμής, τ. 2, Αθήνα, 1973, σελ 14.

[7]Βλ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», 1932, στο Π. Σταθόπουλος, ό.π. σελ. 158. Βλ. Λιάκος, Αντ., «Από το Κράτος Υύλακα εις το Κράτος Πρόνοιας. Οι παράμετροι της εργατικής πολιτικής στο μεσοπόλεμο», Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά Εταιρείας Ελληνικού και Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ), 1988, Αθήνα, σε Σταθόπουλο, Π. 1999. Βλ. Π. Σταθόπουλος, Κοινωνική πρόνοια μια γενική θεώρηση, Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα 1999, σελ. 161.

[8]Βλ. Πρακτικά ΙΖ΄ Συνέλευσης Αδελφότητας Θεολόγων «η Ζωή», Αθήνα 1947, σελ 58.